Ольга Лучук

ЩЕ ОДИН УКРАЇНСЬКИЙ "ГАМЛЕТ"

(Інтерпретація Гната Хоткевича)

Вже не один раз, але принагідно, мовилось про необхідність видання, властиво – перевидання, давніх українських перекладів із світової літератури. Мова йде про ті переклади, що певною мірою відобразили в собі наш культурний розвиток; такі переклади є пам'ятками нашої національної культури, а не просто формою адаптації того чи іншого твору чужої літератури. На жаль, у нас не витворилось традиції видання таких давніших перекладів і через те, скажімо, Кулішеві переклади драм Шекспіра чи Гомерова "Одіссея" в інтерпретації Петра Байди-Ніщинського – переклади, які (за висловом І.Франка) належали до підвалин нашого письменства[1], – тепер доступні хіба лише історикам літератури. Не витворилось також традиції видання різних перекладів одного твору. Проте, якщо зібрати такі різночасові переклади одного твору разом, то кожен читач міг би простежити не тільки історію українського перекладу, але й тенденції розвитку нашої культури. Зважаючи на чималу кількість прикладів різночасової інтерпретації і на те, що "всіх не обіймеш", доцільно зупинитись тільки на одному промовистому прикладі – на історії українського "Гамлета".

Ця Шекспірова трагедія займає виняткове місце не тільки в контексті української Шекспіріани, але й українського перекладу в цілому. Адже "Гамлета" перекладали протягом останньої півтори сотні літ більше десяти разів – явище, нехарактерне навіть для поетичних перекладів. Історію українського "Гамлета" можна розглядати щонайменше трояко: або за часом здійснення перекладів, або за публікаціями цих перекладів, або за повнотою охоплення Шекспірового шедевру. Перші дві можливості об'єднані одним принципом – хронологічним, на основі якого і проводиться написання історії. Дві хронології – час написання і час публікації – в українських специфічних умовах не завжди збігаються, і цей факт нерідко вносить значну плутанину в систему досліджень: адже між написанням і публікацією

може пройти стільки часу, що для читачів будуть доступні вже новіші інтерпретації. І тоді виникає певна невідповідність між реальними умовами створення перекладу і включенням його в культурний контекст.

Для контексту теоретично все виступає важливим, але роль відіграють лише помітніші публікації: в нашому конкретному випадку – такими публікаціями можуть вважатися повні переклади Шекспірового "Гамлета". Проте, повними перекладами не вичерпується історія українського "Гамлета", за таких умов вона була б надто спрощеною, в той час, коли вона і складніша, і різноманітніша, і цікавіша. Крім хронологічного принципу, українські переклади цієї драми можна згрупувати ще за принципом повноти охоплення. Тоді будемо мати: повні переклади трагедії; уривки або фрагментарні переклади "Гамлета"; переробки або пристосування драми для театру; і нарешті – "міфічні" переклади. Дотримуючись цієї схеми, можна коротко оглянути майже півторисотлітню історію "Гамлета" в Україні.

Першим повністю переклав "Гамлета" українською мовою Осип-Юрій Федькович. Цей переклад, який був здійснений ще на початку 1870-их рр., побачив світ лише 30 років опісля. Літературна вартість Федьковичевого перекладу, на думку І.Франка, котрий був його публікатором, "загалом дуже невисока": по-перше, через те, що Федькович перекладав не з англійського оригіналу, а з німецького перекладу; по-друге, Федьковичів переклад, на думку Франка, технічно недосконалий – перекладач "не дав собі ради з білим віршем", який у нього вийшов "важкий, неорганічний та немелодійний", бо часто "для підлатання розміру" використовувались зайві слова типу "це", "оце"[2]. Проте, з огляду лексичного багатства – і це також підкреслює Франко – переклад Федьковича не втратить ніколи вартості для української літератури, адже Федькович, як може ніхто інший, користався при перекладі головно гуцульським говором. Крім того, розглядаючи переклад Федьковича, треба зважати на те, що він (Федькович) був, по суті, першовідкривачем "Гамлета", не мав перед собою цілісного взірця в українській літературі (до Федьковича була друкована лише І дія трагедії, перекладена Павлином Свєнціцьким). Треба пам'ятати і про те, що на той час не було ще і вироблених норм перекладу. Певно, саме з огляду на невиробленість перекладацьких норм,

інтерпретації Федьковича (і Свенціцького) називають "доісторичним етапом" українського освоєння Шекспіра[3].

Наступний період роботи над "Гамлетом" Шекспіра пов'язаний з іменами М.Старицького та П.Куліша. Обидва перекладачі працювали над перекладом "Гамлета" приблизно в один і той же час – на початку 1880-их рр. Однак "Гамлет" М.Старицького побачив світ у 1882 р., а переклад П.Куліша з'явився вже по його смерті – у 1899 р. Освоєння Шекспіра українською мовою в тих часах мало на меті не тільки "популяризацію великого драматурга", а й "удосконалення рідної мови на класичних зразках"[4]. Таку практичну мету ставили перед собою перекладачі, але публіка, головно в підросійській Україні, неоднозначно зустріла ці переклади. Найприкрішим, напевно, був голос М.Костомарова, котрий колись сам брався за переклад Шекспіра, а тепер виступав проти перекладів європейських класиків українською мовою. В нього, властиво, нема аналізу перекладів, його не цікавлять успіхи чи невдачі перекладачів, просто він на схилі віку схилявся до думки, що "едва ли уместны переводы писателей, которых каждый интеллигентный малорусс прочтет на русском языке, который давно уже стал культурным языком всего южнорусского края"[5], і через те вважав переклади українською мовою зайвими.

Цю думку М.Костомарова радо підхопила тогочасна проімперська преса і, зокрема, про переклад Старицького почали розпускатись різноманітні анекдотичні чутки. Противники української мови твердили на шпальтах газет про те, нібито у перекладі Старицького найвідоміший солілог Гамлета починається словами: "Бути чи не бути, ось заковика". Зрозуміло, ніякої "заковики" в перекладі Старицького не було; цей анекдот вигадано з однією метою – підкреслити, мовляв, непридатність чи невідповідність української мови для висловлення "високих" ідей. Цей факт яскраво свідчить про ту атмосферу, якою була оточена праця українських перекладачів у російській державі наприкінці минулого століття. А те, що в епіцентрі українських, далеко не літературних чи перекладних, пристрастей опинився "Гамлет", все це може мати навіть символічний смисл – українська література не ставить Гамлетове питання, а просто дає ствердну відповідь щодо свого буття.

Від Старицького і Куліша довгих п'ятдесят літ ми не мали інших повних перекладів "Гамлета" (про переробки та наміри перекладати

"Гамлета" мова піде далі). І от у 1930 р. трагедію "Гамлет" переклав Освальд Бургардт. За давньою українською традицією переклад у свій час виданий не був і вийшов у світ щойно 1960 р. (як 4-й том "Творів" Юрія Клена). Якщо не зважати на деякі формальні неточності (дактилічні закінчення строф, відмова від передачі римованих сентенцій наприкінці монологів та їх відтворення білим віршем), переклад Юрія Клена виступає одним із вершинних досягнень української Шекспіріани першої половини XX ст.[6]

Далі хронологічно йде переклад Леоніда Гребінки. Виконаний він був у 1939 р., але йому судилося пролежати в архіві аж до 1975 р., що зайвий раз потвердило домінантну рису нашої традиції щодо публікації "незамовлених" перекладів. Спершу друковано Гребінчин переклад "Гамлета" у "Всесвіті", згодом передруковано його в п'ятому томі шеститомного корпусу Шекспірових творів українською мовою[7].

Якщо "Гамлет" у перекладі Л.Гребінки довго пролежав у рукописі, то виконаний у 1940 р. інший переклад цієї ж трагедії – В.Вера, вже наступного (1941) року вийшов у світ. Незважаючи на властиву для цього перекладу "безкомпромісну еквілінеарність", в жертву якій принесено було основне – природність вислову, саме ця "невдала версія" українського "Гамлета" була передрукована в першому томі Шекспірового двотомника, який вийшов на початку 1950-х рр.[8], – очевидно, щоб не передруковувати хоч і давніші, але з мовного боку без порівняння досконаліші, переклади Старицького чи Куліша, яких тоді намагалися не помічати в українському культурному контексті.

Нарешті, останнім у товаристві перекладачів, які повністю охопили "Гамлета", є Григорій Кочур. Його переклад був надрукований 1964 р. у другому томі тритомного видання Шекспірових творів. Прикро, що цей переклад не увійшов у шеститомник Шекспіра; він був серед "претендентів" до друку, але тоді ще діяли, очевидно, не стільки естетичні, як ідеологічні чинники.

Наступною групою перекладів "Гамлета" виступають фрагментарні відтворення цієї Шекспірової трагедії. Першим у цьому ряді стоїть переклад Павлина Свєнціцького. Його інтерпретація першої дії "Гамлета", підписана псевдонімом Павло Свій і видрукована 1865 р. у Львові, – це взагалі перший друк Шекспірового твору українською мовою. Павло Свій перекладав "Гамлета" не з оригіналу, а з поль-

ського перекладу (цей відомий у перекладознавстві "спосіб опосередкованого перекладу"[9] – характерний також і для Федьковича). Можливо, перекладач не був задоволений своєю роботою, адже далі друкування першої дії Шекспірового "Гамлета" не пішло.

Фрагментарно "Гамлета" відтворював також Ігор Костецький: його переклади уривків з "Гамлета" були друковані у 1963-1964 рр. у журналі "Сучасність". На відміну від П.Свєнціцького, переклад якого засвідчує тільки "відхід від традиції травестії та абсолютної українізації" як "норми тогочасної перекладацької практики"[10], переклад Костецького цілком незалежний від посередників; проте, схильність Костецького до "нетрафаретних висловів" привела до того, що в його перекладі, на відміну від оригіналу, "слівництво занадто знижене, приземне, майже бурлескне"[11].

Крім фрагментарних варто ще згадати ті переклади "Гамлета", які робилися спеціально для театру. Це – переклади Гната Хоткевича і Михайла Рудницького. Про Хоткевича мова піде далі; Рудницький же підготував лібретто трагедії: його "Гамлета" ставлено у Львові за часів німецької окупації і вистава ця мала дуже великий успіх[12].

Перелік перекладів і перекладачів "Гамлета" був би неповний, якщо не згадати "міфічні" переклади, тобто такі, про які маємо лише згадки. До таких перекладачів "Гамлета" належать: В.Косовцев[13], Я.Жарко[14], С.Гусак[15]. Крім того, є відомості, що письменник і педагог І.Розковшенко, котрий перекладав Шекспіра російською мовою, робив спроби перекладати його й українською, можливо, серед них міг бути і "Гамлет"[16]. Якщо колись вдасться віднайти ці переклади, то це збагатить, хай навіть і в історико-літературному аспекті, українську Шекспіріану. Можливо, з'являться нові версії цієї Шекспірової драми. А на сьогодні, коротко оглянувши історію українського "Гамлета", можемо стверджувати, що маємо в українській літературі сім повних і три неповні (якщо сюди зараховувати і переробки для театру) переклади Шекспірового шедевру.

Усі переклади, за винятком переробок для театру, були друковані. Але і театральні версії "Гамлета" українською мовою заслуговують на друк, адже вони відображають у собі того "Гамлета", який мав бути поданий (як у випадку з Хоткевичем) або таки був поданий (у версії Рудницького) на суд українського глядача.

Особливу увагу звернемо на переклад Гната Хоткевича. Рукопис його "Гамлета" знаходиться серед інших архівних матеріалів письменника, як не дивно, у Львові[17]. Як же архів наддніпрянця опинився в Галичині? Про це оповіла донька Хоткевича – Галина: 1941 р. архів її батька – скрині з рукописами, книги, скринька з малюнками, три бандури – родина перевезла з Харкова до Львова; більшу його частину передали до центрального музею, а особисті речі (малюнки, бандури) "поїхали" в 1944 р. далі на Захід[18]. Рукописи Хоткевича лежали в архіві неописаними до кінця 1950-их рр., але і після опрацювання вони рідко коли привертали до себе увагу.

Отож, хотілося б поглянути ближче на унікальну (і не тільки в межах української культури) постать Гната Хоткевича. Він відомий більше як оригінальний письменник, композитор, музикант і педагог, але майже невідомий як перекладач. Доробок же Хоткевича в царині перекладу заслуговує найпильнішої уваги. Взяти хоча б Шекспіріану: Хоткевичеві переклади таких творів Шекспіра, як "Комедія помилок", "Сусідочки з Віндзору" і "Приборкання норовистої" друкувались у 1920-их рр.; крім "Гамлета", на сьогодні знаходяться в архіві ще переклади "Ромео і Джульєтти" та "Макбета". А його перекладацька спадщина не обмежується лише перекладами з Шекспіра. Хоткевич перекладав, переробляв, пристосовував до театру, писав п'єси і кіносценарії за мотивами творів багатьох європейських (і не тільки) авторів. Серед творів, перекладених чи перероблених Хоткевичем, згадати хоча б "Любовну досаду", "Все не в лад", "Ото ревнощі" Мольєра, "Король бавиться" Гюго, "Вільгельма Теля" Шіллера, "Спартака" Джованьйолі, "80 000 кілометрів від водою" Жюля Верна, "Вередливу" Лопе де Веги, "Бетховена" Вольтера, "Шякунталю" Калідаси. Деякі з цих творів були друковані, деякі ще лежать в архіві, але навіть і ті, які були друковані, не стали до сьогодні об'єктом наукових досліджень. Для того, щоб змінити таку ситуацію, і покликана – частково – ця публікація.

Гнат Хоткевич мав, очевидно, вроджений дар і потяг до переробляння. Здається, він більше переробляв когось, аніж писав сам, а написав він таки багато. Першою "жертвою" його переробок став Гоголь. У своїй "Автобіографії", написаній досить іронічно, Хоткевич згадував: "Років мені було... ну 11-12. Я читав Гоголя, і мені здалося, що він неправильно пише. Давай я його поправляти, а ко-

ротше сказати – перекладати на українську мову. Перекладав я "Майську ніч", і все в мене (чи у Гоголя) йшло добре, поки я не дійшов до вірша:

Хлопцы! Слышали-ли вы?
Наши-ль головы не крепки?
У кривого головы
В голове расселись клепки!

Тут я спіткнувся. Бо коли я перекладав того Гоголя, що писав по-українському російськими словами, було легко. А тут уже перекласти точно було неможна; а що можна написати свій вірш і сказати, що то Гоголів, – я тоді ще не знав"[19].

Але пізніше – за тридцять з лишком літ своєї письменницької праці – Гнат Хоткевич освоїв не один секрет літературного ремесла, і коли неодмінні колись редактори робили якісь закиди щодо його професійності, то він, відстоюючи письменницьку незалежність, міг з повним правом відповісти їм: "Почав я писати не з сьогодняшнього дня і за 30 літ своєї роботи мав час перевірити свої знання укр[аїнської] мови; знаю діялекти, чим не можуть похвалитися сучасні мені філологи наші; маю деякі смаки художні, отже, все те дає мені право говорити до публіки своєю мовою, а не мовою першого-ліпшого редактора"[20].

Пам'ятаючи, по-перше, про схильність Хоткевича до переробок, по-друге, про те, що він виступає письменником з яскраво вираженою авторською мовою, перейдемо тепер до розгляду його перекладу Шекспірового "Гамлета". Відразу варто зазначити, що в даному разі мова йде не про переклад у класичному розумінні цього слова. Хоткевич не перекладав "Гамлета" повністю, він ставив перед собою інше завдання – пристосувати драму Шекспіра для театру, для сприйняття її у сценічному виконанні. Через те маємо українську інтерпретацію "Гамлета", перекладену здебільшого прозою і значно коротшу від оригіналу. Отож: версію Хоткевича можна означити як неповний (або скорочений) прозовий переклад трагедії "Гамлет".

Дата перекладу точно невідома. Можна припустити, що він був зроблений десь у 1920-их рр., тоді, коли друкувались інші переклади Хоткевича з Шекспіра. На той час існувало вже три повних перекладу "Гамлета" українською мовою (Федьковича, Старицького, Куліша), і Хоткевич мав можливість користуватись цими перекладами.

Спочатку простежимо, що Хоткевич залишає поза увагою, що на його думку не є особливо важливим для театральної постановки. Так, серед дійових осіб трагедії немає Вольтіманда, Корнелія і Фортінбраса. Відповідно пропущені сцени, в яких задіяні ці особи: у дії І, сцені ІІ пропущені слова короля, коли він дає доручення Вольтіманду поїхати до Фортінбрасового дядька, щоб за його допомогою припинити спроби Фортінбраса повернути землі, відвойовані Гамлетом-батьком; у дії ІІ, сцені ІІ посли Вольтіманд і Корнелій повертаються з Норвегії з відповіддю від Фортінбрасового дядька і повідомляють про полагодження справи; нарешті, в кінці трагедії (дія V, сцена ІІ) пропущено повернення Фортінбраса з Польщі та його візит до Данії, коли там трагічно завершуються події (вбито Гамлета і Лаерта, вмирає Клавдій і мати Гамлета – Гертруда). Хоткевич, як бачимо, цілком пропускає лінію Фортінбраса, тобто ті місця, які не впливають на основну сюжетну лінію трагедії: вбивство батька – помста сина. Цікаво, що і в англійських театральних постановках "Гамлета" найчастіше опускається – якщо не повністю, то частково – сюжетна лінія Фортінбраса, – можливо, через те, що не відчувається дієвого зв'язку між окремими частинами драматичної оповіді[21].

Крім того, в інтерпретації Хоткевича пропущено ще деякі окремі сцени, не пов'язані з Фортінбрасом: скажімо, нема діалогу короля Клавдія з Лаертом (дія І, сцена ІІ), не відтворено розмови гробокопів і роздумів Гамлета і Горація про сутність людського буття (дія V, сцена І). Також деякі довші пасажі всередині сцен Хоткевич підкорочує, і робить він це двояко: або двома-трьома реченнями відтворює те, про що йде мова, або вибирає в Шекспіра кілька рядків, які становлять суть висловлювання, і тоді майже до слова перекладає їх.

Тепер же, коли знаємо, чому Хоткевичів переклад дещо коротший за оригінал (а зроблено це для постановки "Гамлета" на сцені), пригляньмось пильніше до того, як Хоткевич розв'язував, сказати б, суто перекладні проблеми. Зіставляючи Хоткевичеву інтерпретацію з оригіналом, можна переконатися, що перекладач таки точно передає українською мовою той англійський текст, який залишено було для перекладу. В "Гамлеті" Хоткевича є багато місць, де образи оригіналу передані в перекладі дослова – як от в одному з афоризмів Гамлета (а ними, як відомо, так і пересипана трагедія): "*A knavish*

speech sleeps in a foolish ear" (IV, II, 22-23)[22] – "*Гостре слово завжди спить у вухах дурня*" (10).

Зрозуміло, Хоткевич не завжди так дослівно тримається оригіналу, часом він обережно використовує в перекладі реалії з українського побуту. Наприклад, коли Гамлету кажуть, що король Клавдій занедужав, він іронічно перепитує: "*Від горілки, мабуть?*" (8). В оригіналі читаємо: "*With drink, sir?*" (III, II, 294). Англійське слово "drink", яке може означати "питво", "напій", "пияцтво", Хоткевич перекладає по-українськи – "горілка". Подібні відповідники англійського виразу "with drink" знайшли і попередники Хоткевича – Старицький: "*Од перепою, пане?*"[23] і Куліш: "*З похмілля, добродію?*"[24].

Ще один приклад з українськими реаліями. Гамлет каже до Горація:

Thrift, thrift, Horatio. The funeral bak'd meats
Did coldly furnish forth the marriage tables (I, II, 180-181).

У Хоткевича: "*Хазяйство, друже, хазяйство. Після похорон холодець, бачиш, зостався, так от щоб не пропав...*" (2).

Чому англійське "bak'd meats" стало тут "холодцем"? Очевидно, тому, що холодець їсться на холодно і є традиційною стравою, яка в українців готується і на весілля, і на поминки (та й на інші свята чи бенкети).

У Старицького ближче до оригіналу:

По-хазяйськи, по-хазяйськи, друже!
З похорон лишилося печене –
За холодне на весіллі стало (24).

У Куліша "bak'd meats" перекладено – "печене та варене":

Ощадність, мій Горацію, ощадність!
Печене та варене поминальне
Згодилось їм на бенкети весільні (18).

Переклад-переробка Хоткевича, як бачимо, в багатьох місцях не поступається тим українським перекладам "Гамлета", які були зроблені до нього, а іноді Хоткевичу вдається дібрати навіть точнішого і влучнішого вислову. Наприклад, англійську сентенцію "*God be at your table!*" (IV, V, 44) Хоткевич передає українською: "*Хліб-сіль вам!*" (10 зв.). Для порівняння – у Старицького: "*Благослови Боже вам страву*" (146); у Куліша – точно за Шекспіром: "*Боже благослови ваш стіл!*" (116).

Так само робить Хоткевич і з англійськими приказками та прислів'ями, які зустрічаються в Шекспіровому "Гамлеті", – шукає для них українського відповідника: скажімо, фразу "*while the grass grows...*" (III, II, 334), яка є частиною прислів'я "*while the grass grows, the horse starves*"[25] (дослівно: "поки трава росте, кінь здохне"), Хоткевич передає українським прислів'ям, яке семантично відповідає англійському – "*поки сонце зійде...*" (8 зв.) (повністю: "*поки сонце зійде, роса очі виїсть*").

Відомо, що твори Шекспіра насичені лайками і грубими жартами. Гострі кути Шекспіра Хоткевич намагається дещо згладити – як, до речі, і Старицький. Лише П.Куліш залишається і в "Гамлеті" вірним своєму кредо, яке він висловив, видаючи перший том своїх перекладів з Шекспіра: "У нашому перекладі, – зазначав Куліш, – круто позагинані лайки і грубиянські жарти, котрими Шекспір, яко великий художник, відтінює в себе пречисте й ніжне, попереладувано так, як воно стоїть у британському оригіналі"[26].

У розмові з Офелією Гамлет дозволяє собі легкий жарт:

That's a fair thought to lie between maid's legs (III, II, 117).

Хоткевич згладжує цю репліку і в нього вона звучить так:

Чудова річ – лежати біля ніг дівчини (7 зв.).

Подібно ж і у Старицького:

Це думка хороша – простягтись біля дівчини (101).

А Куліш називає речі своїми іменами:

Се гарна думка – лежати між колінами дівчини (80).

За Кулішем у цьому випадку пішли пізніші перекладачі "Гамлета" – і Юрій Клен, і Л.Гребінка, і Г.Кочур.

Попри вдало перекладені місця, переклад Хоткевича (як, до речі, й інші, часом дуже добрі переклади) не позбавлений деяких неточностей. Найчастіше трапляються вони при відтворенні гри слів. У дії III, сцені II маємо гру слів на основі співзвучності *Capitol/capital* і *Brutus/brute*[27]:

Polonius: *I did enact Julius Caesar. I was killed i'th' Capitol. Brutus killed me.*

Hamlet: *It was a brute part of him to kill so capital a calf there* (III, II, 102-105).

В англійській мові слова *Capitol/capital* і *Brutus/brute* виступають фонетичними омофонами. Хоткевичу не вдалось відтворити цієї гри слів:

Полоній. *[Я грав] Юлія Цезаря. Мене убили в Капітолії – убив мене Брут.*

Гамлет. *Ого! Це вийшло так, як блазень убиває капітолійського гусака* (7 зв.).

У цьому фрагменті цікава, проте, заміна "телятка" ("a calf") на "гусака": зрозуміти її можна, хіба що згадавши відому історію про те, як "гуси врятували Рим"; ця приказка, очевидно, назавжди поєднала гусей з Капітолієм і якщо мова заходить про римський акрополь, то перше, що спадає на думку, це гуси, і через те в перекладі "*блазень убиває капітолійського* [не телятка, а саме] *гусака*". Шекспірову гру слів – *Capitol/capital* і *Brutus/brute* – спробував передати українською мовою Старицький:

Полоній. *Грав Юлія Цезаря; мене в Капітолії вбито; вбив мене Брут.*

Гамлет. *Був певний бруд – забити такого капитального назімка* (100-101).

"Брут" і "бруд" в українській мові – майже омофони: дзвінкий "д" в кінці слова може у вимові дещо оглушуватись і наближатись до "т". Співзвучність не втрачена і в іншій парі слів: *Капітолій/капітальний*. Вона відчутна також і в перекладі Куліша, хоч і твориться на морфемному рівні: *брут-альне/капіт-альне*:

Полоній. *Грав Юлія Цезаря: мене вбито в Капітолії, Брут убив мене.*

Гамлет. *Се було брутальне діло – вбити таке капітальне теля* (80).

Маємо випадки, коли Хоткевич намагається виправити анахронізми Шекспіра. Наприклад, у такому пасажі:

Full thirty times hath Phoebus' cart gone round
Neptune's salt wash and Tellus' orbed ground (III, II, 150-151).

Знаємо, що "Phoebus' cart " – "колісниця Феба" – це сонце; "Neptune's salt wash" – море; "Tellus' orbid ground" – земля. Отже, простими словами переказуючи: "Тридцять разів сонце обійшло навколо моря і землі", бо давні греки і римляни (Феб – постать грецької міфології, Нептун і Теллюс – римської) вважали, що сонце рухається

навколо землі; так воно залишено і в Шекспіра. Що ж робить Хоткевич, людина нового світогляду? По-перше, всі міфічні імена він замінює звичайними словами; по-друге, згідно з науковими поглядами, змушує Землю бігти довкола Сонця (при цьому в перекладі зникає Нептун, тобто море, адже воно є частиною Землі): "*Вже тридцять разів земля оббігла округ сонця, як ми з тобою подружились*" (7 зв.). Уникаючи алюзій, Хоткевич змінює суть висловлювання. Одначе, в інших місцях він зберігає міфологічні імена: в його перекладі, як і в оригіналі, не один раз зустрінемо чи то Юпітера, чи Марса, або ж Меркурія – "посланця богів" (9). Оглянувши інтерпретацію Хоткевича в цілому, можна сказати, що неточностей у перекладі не так уже й багато.

Насамкінець хотілося б звернути увагу на орфографічні та лексичні особливості перекладу Хоткевича, які при публікації подаємо без жодних змін – для збереження стилю автора.

Після губних приголосних перед йотованими голосними Хоткевич послідовно ставить м'який знак (ь): *памьять, випьє, добьюся, імья, пьєса, пьяний, бьє, повьяли, скамьяніли, кровью, звьязаний, здоровья, помьяни*. За сучасною орфографією в цьому випадку ми ставимо апостроф. М'який же знак писав після губних приголосних І.Нечуй-Левицький і так у 1920-их рр., за порадою орфографічної комісії Української Академії наук, писало багато письменників[28]. Отож, Хоткевич не був одиноким письменником, котрий уживав "ь" у такій позиції. Пишучи "ь" після губних приголосних, деякі письменники ставили його і після префіксів перед йотованими голосними: *зьєднання, зьідено, зьявищ*, виступаючи таким чином проти апострофа[29]. На відміну від них, Хоткевич не відкидав його категорично і через те в його перекладі "Гамлета" після префіксів перед йотованими голосними здебільшого стоїть апостроф: *об'являємо, з'явилося, з'їсть, з'єднаємося*, але – *до відьїзду*.

Щось подібне можемо простежити і з пом'якшенням "р". У Хоткевича зустрічаємо: *не вірь, повірь*, тобто написання м'якої вимови "р", яка характерна для говірок Лівобережжя, Гуцульщини, Покуття і Буковини. Також у більшості випадків Хоткевич вживає префікс "рос-" (це – префікс "роз-" у фонетичній транскрипції): *росказати, роспрощаємося, роспалимо, роспітніємо, роспечатав,*

роспаскудив, однак – *розвішуємо*. Послідовно Хоткевич вживає займенник "міні" замість "мені".

Звернемо увагу також на деякі лексичні особливості в перекладі Хоткевича, а саме на ті слова та вирази, які, на перший погляд, для сучасного читача можуть видатися дещо незвичними. Наприклад, у Хоткевича читаємо: *побіждаємо*, *любезний*, *хазяйство*, *приказувати* (у значенні "давати наказ"), *красота*, *рішаю*, *ковер*, *завидував*, *єсть*. Однак, якщо ми звернемось до "Словаря української мови" Грінченка, то знайдемо там усі названі слова. Крім того, в Хоткевича можна натрапити ще на одне явище – на використання в його мові русизмів, тобто тих слів, які вживаються в нашій мові під російським впливом. Правда, тут треба розрізняти, по-перше, власне "русизми" і, по-друге, "неправдиві русизми". Слів першої групи у Хоткевича не так уже й багато: *гнусний* (правильніше було б: "гидкий", "паскудний", "поганий", "бридкий"[30]), *красавиця* ("гарну, вродливу жінку" по-українськи варто таки називати "красунею" хоча прикметник "красивий" – від якого походить іменник "красавиця" – звичайно вживається в окремих говірках нашої мови, зокрема – в Галичині[31]), *средство* (І.Огієнко[32] вказує на те, що треба вживати замість цього явного русизму або слово "засіб", або "лік" – залежно від конкретної мовної ситуації). Неправдивих русизмів дещо більше: це і *государ* (цей титул верховних правителів прикладався не тільки до московських самодержців, а й до наших князів – зокрема, так іменували себе великі князі литовські у XV ст.[33]), і *женщина* (синонім – хоч і рідше вживаний – до слова "жінка"), і *супруга* (рівносильний синонім до слова "жінка" у значенні "дружина", причому у словниках минулого століття[34] слово "супруга" стоїть на першому місці). Попри неправдиві русизми зустрічаємо в Хоткевича деякі слова, які тільки лексичною формою нагадують слова російські (*віси*, *лезвіє*, *остроумство*), але по суті – це старі українські слова, які в сучасній українській мові набули дещо іншої звукової форми (*лезо*) або були витіснені з ужитку новотворами (*вага*; *бистрий розум*, *бистроумство*[35]), і через те в живій мові не вживаються, але знаходяться у фонді архаїзмів, які час від часу виникають у літературній мові.

Отож, навіть кинувши тільки погляд на слововжиток Хоткевича, можна переконатися, наскільки серйозно ставився він до своєї праці літератора.

Нехай публікація Хоткевичевого "Гамлета" буде скромною даниною пам'яті нашого невтомного діяча, котрий прислужився не тільки українській Шекспіріані, письменству, театру, але одночасно всьому тому, що ми звикли називати одним словом – культура.

[1] *Франко І.* Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання // *Франко І.* Зібр.творів: У 50 т. – К., 1983. – Т.39. – С.7-8.

[2] *Франко І.* Передмова [до видання: "Писання Осипа Юрія Федьковича. (...) Драматичні переклади (...)"] // *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.33. – С.392-393.

[3] *Кочур Г.* Шекспир на Украине // Мастерство перевода, 1966. – М., 1968. – С.28.

[4] Саме таку мету окреслив у передмові до свого перекладу М.Старицький (див.: *Шекспір В.* Гамлет, принц Данський. Трагедія у V діях / Переклав М.П.Старицький. – К., 1882. – С.2), проте окреслена тенденція "удосконалення української мови" повністю розповсюджується і на перекладацьку діяльність П.Куліша (хоча "Гамлета" він сам і не встиг видати, проте одночасно із "Гамлетом" Старицького видав "том первий" Шекспірових творів, куди увійшли драми "Отелло", "Троїл і Крессида" та "Комедія помилок").

[5] *Костомаров Н.* П.А. Кулиш и его последняя литературная деятельность // Киевская старина. – 1883. – Т.V, февраль. – С.222.

[6] Див.: *Кочур Г.* Шекспир на Украине. – С.48.

[7] Через те, що переклад Л.Гребінки друковано в шеститомнику з істотною стилістичною правкою, авторський текст "без втручань у лексику та стилістику перекладача" наново передрукований у збірнику поезій та перекладів Л.Гребінки "Радість чорноземна" (Київ, 1990).

[8] Див.: *Кочур Г.* Шекспир на Украине. – С.50-52; *Стріха М.* Хто все ж таки переклав "Гамлета"? // Прапор. – 1989. – № 7. – С.117.

[9] *Зорівчак Р.П.* Українсько-англійські літературні взаємини // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. – К., 1988. – Т.3. – С.120.

[10] Там само.

[11] *Славутич Яр.* "To be, or not to be" в українських перекладах // Українська Шекспіріяна на Заході. – [Едмонтон], 1987. – Вип.1. – С.38.

[12] Гамлет. Трагедія на 5 дій, 18 картин Віліяма Шекспіра. Переклад М.Рудницького. Музика Миколи Лисенка і Льва Туркевича. Постава реж. Йосипа Гірняка. Мистецький керівник Волод. Блавацький. Прем'єра 21-го вересня 1943 р. – Львів, 1943.

[13] Переклад Віта Косовцева мав бути здійснений ще в 1860-их рр. (див.: *Славутич Яр.* "To be, or not be" у перекладі Леоніда Гребінки // Українська Шекспіріяна на Заході. – [Едмонтон], 1990. – Вип.2. – С.55).

[14] Про переклад Якова Жарка знаємо з адресованих до нього листів Панаса Мирного (див.: *Мирний Панас.* Зібр. творів: У 7 т. – К., 1971. – Т.7. – С.432-433).

[15] Про переклад С.Гусака як про незавершений згадувалось на початку 1940-их рр. (див. прим.12); "непевні чутки" про нього повторено і пізніше (див.: *Славутич Яр.* "To be, or not to be" в українських перекладах. – С.39).

[16] Див.: *Кочур Г.* Шекспир на Украине. – С.44.

[17] [*Хоткевич Гнат.*] Європейські класики в пристосованню до народного театру: Гамлет, трагедія в 5 діях В.Шекспіра // ЦДІА України у Львові. – Ф.688. – Оп.1. – Спр.10. – Од.зб.164. – Арк.1-13. Далі при цитуванні цього твору – в дужках вказується аркуш рукопису.

[18] Див.: *Хоткевич Галина.* Слідом за пам'яттю: Спогади в листах. – К., 1993. – С.56-57.

[19] *Хоткевич Гнат.* Моя автобіографія // *Хоткевич Гнат.* Твори. – Х., 1928. – Т.1. – С.7-8.

[20] *Хоткевич Гнат.* [Лист] Головному редакторові ДВУ // ЦДІА України у Львові. – Ф.688. – Оп.І. – Спр.290. – Арк.33.

[21] Див.: *Бентли Э.* Жизнь драмы. – М., 1978. – С.26.

[22] *Shakespeare W.* Hamlet / Ed. by H.Jenkins. – London; N.Y., 1994. – P.338. При цитуванні Шекспірового твору традиційно подається не сторінка конкретного видання, а дія, сцена (римськими цифрами) і рядки (арабськими).

[23] *Шекспір В.* Гамлет, принц Данський / Пер. М.Старицький. – К., 1882. – С.110. Далі при посиланні на це видання в тексті подається лише сторінка.

[24] *Шекспір У.* Гамлет, принц данський / Пер. П.Куліша; Вид. з передм. і поясн. І.Франка. – Львів, 1899. – С.87. Далі при цитуванні вказується лише сторінка цього видання.

[25] Англійські прислів'я та приказки / Упоряд. К.Т.Баранцев. – К., 1973. – С.144.

[26] Шекпірові твори / З мови британської мовою українською попереклади П.А.Куліш. – Львів, 1882. – Том первий. – С.5.

[27] В українському перекладознавстві на цей приклад вже було звернено увагу, з посиланнями, одначе, тільки на два переклади – М.Старицького і В.Вера (останній, до речі, злегка перекручений Куліпів). Див.: *Ажнюк М.* Про багатозначність словесних образів у "Гамлеті" В.Шекспіра та її відтворення в українських перекладах // "Хай слово мовлено інакше...": Статті з теорії, критики та історії художнього перекладу. – К., 1982. – С.246-247.

[28] *Сімович В.* Граматика української мови. – К.; Ляйпціґ, б.р. – С.47-48.

[29] Там само.

[30] Досить довгий синонімічний ряд, наведений у відомому словнику Уманця (див.: Словарь росийско-український / Зібрали і впорядкували М.Уманець і А.Спілка. – Львів, 1893. – С. 167).

[31] *Огієнко І.* Український стилістичний словник. – Львів, 1924. – С.198.

[32] Там само. – С.380.

[33] Словник старо-української мови XIV-XV ст. – К., 1978. – Т.І. – С.257.

[34] Словарь росийско-український. – С.1000, з посиланням на "Словар" Желехівського.

[35] Там само. – С.587.